

Johannes Theodorus van der Kemp

Medicinae Doctor

Als aan de hand der voorzienigheid langs de donkerste wegen, opgevoed, voorbereid en bekwaam gemaakt, om als zendeling op te treden, ter uitbreiding van het Evangelie onder de heidenen van Zuid-Afrika,

voorgesteld

door

mr. D. C. Van der Kemp.

Met bijlagen en aantekeningen

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2023**

J. T. Van der Kemp.

Wanneer de Hemelse Voorzienigheid grootse ontwerpen tot stand wil brengen, dan merken wij doorgaans op, dat zij eerst langzaam, maar bestendig voort streeft naar haar doel; maar dan, wanneer het door Hem gekozen tijdstip daar is, een aantal verschillende oorzaken met snelheid doet samenwerken, en nog eer wij het vermoed hadden, staat het plan der Godheid in zijn ontwikkeling daar.

B. Ter Haar

VOORREDE.

Hetgeen de volgende bladen bevatten is het onderwerp geweest van een lezing, door mij op 29 november 1847 in de Amsterdamse afdeling van de Hollandsche Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen gedaan. Behalve verandering in de uiterlijke vorm, ziet die lezing, met aanvulling van hetgeen ik toen, vanwege de beperkte tijd, met stilzwijgen heb moeten voorbijgaan, nu het licht. Door de uitgave voldoe ik aan herhaalde en dringende aanzoeken van achtenswaardige mannen, die zich overtuigd houden, dat het door mij behandeld onderwerp de belangstelling ook van anderen niet onwaardig geacht zal worden. Hiermee verenigt zich een andere drangreden. Zij is deze, dat het eerste levenstijdperk van de man, die ik getracht heb te schetsen, steeds uit een verkeerd oogpunt is en wordt beschouwd. Dat is toe te schrijven aan onbekendheid met de grondbeginselen van 's mans daden en handelingen. Ik heb daarbij beproefd de sluier, waarmee deze zijn bedekt, op te lichten. De achter mijn opstel geplaatste bijlagen en aantekeningen zijn daaraan grotelijks dienstbaar gemaakt. Men ontvangt daarom het een en ander als een bijdrage tot de geschiedenis van het christendom, en men houd zich overtuigd, dat bescheidene terechtwijzingen mij te allen tijd niet dan hoogst welkom zullen kunnen zijn.

AMSTERDAM, 19 februari 1848

Deze bladen worden door mij toegewijd aan de nagedachtenis van een man, tot wie ik in de nauwste familiebetrekking heb mogen staan; die ik in mijn vroege jeugd nog heb gekend, en wiens buitengewone levensloop van algemene bekendheid niet is ontbloot; een man, die in zijn jongelingsjaren het gezegende christendom, als een voorwerp van de diepste verachting, uit innerlijke overtuiging, had verworpen; die in zijn mannelijke leeftijd, op het onverwachtst en ondanks hem [wie en wat hij was], maar door de tastbare tussenkomst der Voorzienigheid, van deze zijn grove dwaling is teruggekomen, en die eindelijk al zijn overige levensdagen, onder het doorstaan van de zwaarste beproevingen, geheel vrijwillig heeft ten offer gebracht op het altaar van de dankbaarheid, tot die zaak door hem gesticht. Ik bedoel mijn oudoom aan vaderszijde, de heer Johannes Theodorus van der Kemp, de vermaarde zendeling tot uitbreiding van het Evangelie onder de heidenen van Zuid-Afrika. Uit de belangrijke levensgeschiedenis van deze buitengewone man wil ik beproeven een enkel merkwaardig tijdvak los te vlechten, om het in een afzonderlijk tafereel de bescheiden lezer aan te bieden. Het door mij beoogde tijdvak betreft die vijf en twintig jaren, wanneer hij in het blinde heeft rondgetast naar het kostbaarste kleinood, dat de sterveling te beurt kan vallen, de rust namelijk van zijn onsterfelijke ziel. Dit kleinood toch is door hem met alle mogelijke inspanning van krachten gezocht, maar nimmer ontdekt. Eindelijk is hem het als met de eigen vinger des Allerhoogste aangewezen, en daarna als de rijkste parel door hem gehecht aan de schone kroon van dat genootschap, in welke dienst hij als zendeling is opgetreden. Het door mij op te hangen tafereel vertoont alzo een man, die aan de hand der Voorzienigheid langs de donkerste wegen is opgevoed, voorbereid en bekwaam gemaakt, om de fakkel van de godsdienstige verlichting te ontsteken in de verschrikkelijkste woestijnen van het blinde heidendom; en hij, die dat tafereel aanschouwt, toeve in hetzelfde bij niets anders, dan alleen bij de grote daden van Hem, die ook in dezen het licht uit de duisternis heeft te voorschijn geroepen.

Johannes Theodorus van der Kemp is in het jaar 1748 te Rotterdam geboren, waar zijn vader, Cornelius van der Kemp, doctor en hoogleraar in de Godgeleerdheid, destijds predikant was bij de Nederduitse Hervormde Gemeente. Zijn moeder is geweest Anna Maria van Teijlingen, dochter van Isaac van Teijlingen, die in zijn leven burgemeester van Rotterdam was. Hij had een enige broeder, die zeventien jaar ouder was dan hij, namelijk Didericus van der Kemp, doctor in de Godgeleerdheid, predikant bij de Nederduitse Hervormde Gemeente te Leiden en Hoogleraar in de kerkelijke geschiedenissen aan de hogeschool in die stad. Deze was gehuwd met Elisabeth Margaretha van de Wall, zus van mr. Pieter Hendrik van der Wall, de beroemde en geleerde uitgever der Handvesten van Dordrecht.

Reeds in zijn vroegste jeugd onderscheidde hij zich door een diepdenkendheid en een aanleg voor de wetenschappen, waardoor alles, wat binnen het bereik van zijn nasporingen gevonden werd, zijn weetlust, zoveel mogelijk, bevredigen moest. Daarenboven mocht hem niet alleen een zeer godsdienstige, maar ook een zeer geleerde opvoeding te beurt vallen; en deze, ondersteund door zijn natuurlijke aanleg, had tot gevolg, dat hij reeds op 29 september 1763, en daarom op zijn vijftiende jaar, met schatten van geleerdheid toegerust, als student in de geneeskunde, aan de hogeschool van Leiden ontvangen werd. Maar het was niet alleen de geneeskunde, die hij aan deze hogeschool beoefende op een wijze, die de stoutste verwachtingen ver overtrof; hij drong aldaar ook door tot in de binnenkamers van

verschillende andere wetenschappen, waaronder voornamelijk de bespiegelende wijsbegeerte van vroegere en latere eeuwen, alsook de Godgeleerdheid behoorden.

Groot werden alzo de verwachtingen, die men van hem koesterde; verblijdend de vooruitzichten, waarmee hij de liefde en zorgen van zijn ouders bekroonde. Maar al die verwachtingen en al die vooruitzichten zag men op eenmaal, als een morgenwolk, als een opkomende dauw, die heengaat, verdwijnen; - verdwijnen gelijk de verwachtingen en vooruitzichten van hen, die bij het binnenzeilen van de haven, het schip zien stranden en verbrijzelen, dat uit verre gewesten deze of gene van hun dierbaarste betrekkingen overvoert.

Toen hij toch aan het einde van zijn academische loopbaan genaderd was, wilde hij de eindpaal zelf niet bereiken. Hij trad eensklaps terug; verwenste het ogenblik dat hem op de baan van de geleerdheid had gebracht, en het strijdperk, daaraan toegewijd, werd door hem weldra weemoedig verlaten.

Bijzondere wegen der Voorzienigheid! zal men wellicht zeggen. Neen! Men zegge liever: Wegen der diepste wijsheid. Het was toch in de raad van de Eeuwige besloten, dat hij eenmaal een licht voor de blinden heiden zou worden; en om dit te worden, moest hij eerst zelf met blindheid worden geslagen.

Heeft niet hetzelfde in vroegere eeuwen plaats gegrepen bij een Saulus, om eenmaal een Paulus te worden, en in latere eeuwen bij een Luther, om eenmaal als kerkhervormer op te treden? Bij een Saulus, door het zuurdesem van het pharizeïsme; bij een Luther, door de aanbidding van monnikendeugd, en bij hem, door de bekrompen opvatting van het eenvoudige, maar veelbetekenende woord: *Genade*.

Wat verstond hij door dit woord? Niets anders dan vergeving van zonden; niets anders dan kwijtschelding van welverdiende straffen¹. Deze zeer eenzijdige en afgetrokken opvatting deed bij hem de vraag ontstaan: Is het wel aannemelijk, dat de gevallen zondaar door genade zou kunnen zalig worden? Nee was zijn antwoord dit is onaannemelijk, dit is onmogelijk, dit is de ongerijmdheid zelf; want, behalve dat door zulk een leer vrijheid zou gegeven worden, om in de zonde te volharden, is ook daarenboven geen zaligheid denkbaar, zonder zedelijke volkomenheid, en zedelijke volkomenheid kan, uit de aard der zaak, de dochter niet zijn, noch worden van vergeving van zonden, van opheffing van straffen, dewijl daardoor de sterveling het vermogen niet wordt geschonken, om tegen de voortbruisende stroom van zijn zondige neigingen op te zeilen.

Uit dit oogpunt de leer der genade beschouwende, werd de Bijbel voor hem een gesloten boek; het christendom in zijn oog een hersenschim, en de grondzuil, waarop de leer van het christendom is gesticht, zonk voor zijn verbeelding in puinhopen weg. Men hore, hoe hij zelf zich hieromtrent heeft verklaard. “Na een herhaald onderzoek (schrijft hij), was mij gebleken, dat de Bijbel bestaat uit een opeenstapeling van kwalijk aaneengeknoopte begrippen, vertellingen en vooroordelen. Het christendom was in mijn oog onbestaanbaar met de uitspraken van het gezond verstand; en wat de persoon van Christus aangaat, ik hield Hem in het begin voor een man van verstand en geleerdheid, doch Die, door zich te kanten tegen de aangenomen kerkelijke en staatkundige stelregels der Joden, het voorwerp van hun haat en het slachtoffer van Zijn Eigen stelsel geworden was. Dikwijls vierde ik de gedachtenis van Zijn

¹ Men zie zijn brief, onder letter B medegedeeld door Prof. Krom, in het boek: “Zegepraal der waarheid over het ongelooft”, blz. 16.

dood door het gebruik van Zijn Avondmaal; maar naderhand in aanmerking nemende, dat Zij Zichzelf voor de Zoon van God verklaard en voorgegeven had wonderwerken te verrichten, verloor Hij bij mij alle vorige achting.”²

Al spoedig echter moest hij ondervinden, dat het gemakkelijker is de Bijbel te verwerpen, dan een andere, in de plaats van de verworpene, te ontdekken. De kronkelpaden toch zelfs der diepzinnigste wijsbegeerte stelden hem in dit opzicht deerlijk teleur, en zonder kompas zwierf hij, gelijk een schipbreukeling, op de onstuimige oceaan des levens rond, totdat eindelijk het anker van zijn hoop werd uitgeworpen juist in de tegenovergestelde haven van die, welke Gods liefde en wijsheid ter eeuwige behoudenis van het gevallen mensdom aangewezen heeft. Immers niet door genade, niet door vergeving van zonden, niet door kwijschelding van welverdiende straffen; maar alleen en bij uitsluiting door derzelver gestrenge handhaving en uitoefening meende hij, dat de gesloten weg naar de Hemel weer ontsloten zou kunnen worden, daar die straffen, naar mate zij tot een meer aanzienlijke hoogte mochten worden opgevoerd, ook naar diezelfde mate niet zouden kunnen nalaten alle geneigdheid tot het boze en kwade te dieper neder te ploffen in de afgrond der eindelijke vernietiging, en alzo in het menselijk hart de verloren vatbaarheid te herstellen voor onbezoedelde deugd en reine gelukzaligheid.³

Deze was de haven, die hij binnenzeilde; maar tevens de haven, waarin hij niet zou kunnen vertoeven, zonder te verkeren in de valleien des doods.

Dit werd ook door hem ingezien, en niet alleen ingezien, maar ook daarenboven op zulk een wijze toegejuicht, dat hij meende verplicht te zijn, in het belang van zijn onsterfelijke ziel, zich te werpen in de armen van de verregaandste zedeloosheid en aan haar vergiftigde beken zijn brandende dorst naar eeuwig heil te laven.

Aan de hogeschool van Leiden evenwel kon dit doel niet worden bereikt. De tempel der geleerdheid toch is een heiligdom, op welks altaren geen wierook mag ontstoken worden, dan die is toegewijd aan godsdienst, zedelijkheid en deugd. Die tempel moest derhalve door hem worden verlaten en een andere loopbaan gekozen. Zijn keuze viel op het ongebonden krijgsmansleven, en zonder dat men zulks heeft kunnen verhoeden, was hij reeds in het jaar 1766 als kadet opgetreden onder de gelederen van het regiment Gardes-dragonders. Zijn aangeboren genie, zijn vlug begrip, zijn onvermoeide arbeidzaamheid, blonken al spoedig ook in deze nieuwe loopbaan schitterend uit. Op de 16^e mei 1768 werd hij bevorderd tot vaandrig en daarna, op 27 mei 1771, tot Eersten Luitenant met de rang van kapitein; maar te gelijke tijd stelde hij zich tot speelbal van zijn hartstochten, en een zedeloosheid, die perken noch palen kende, werd de gekozen pelgrimsstaf op zijn reis naar de eeuwigheid.

Hartverscheurende zijn de nog voorhanden brieven, daarover door zijn tweeënzeventigjarigen vader geschreven; geschreven door die grijsaard, die nog treurde bij het graf van een onvergetelijke echtgenoot, en wiens levensdraad hij geacht kan worden, door verdriet op verdriet te stapelen, niet lang daarna met eigen handen te hebben afgesneden⁴.

² Zie noot 1.

³ Zie noot 1.

⁴ Zijn moeder is overleden in de maand juni van het jaar 1771 en zijn vader in de maand juli van het jaar 1772. Niet gedurende het leven, maar zeer weinige maanden na het overlijden van zijn moeder, heeft hij aan zijn zedeloosheid de vrije teugel gegeven en die ten toppunt gevoerd. De kiesheid en de bescheidenheid laten niet toe

Sommige van die brieven dragen de kentekenen, dat de ongelukkige vader geen woorden heeft weten te vinden om zijn weemoed uit te drukken. Zieldoorborend is de herhaalde uitroep: “Ach mijn zoon! ach mijn zoon!” In andere wordt de aandoenlijke klaagtoon aangeslagen: “Ik ben de man wiens leven gespaard wordt om ellende te zien!” En alles tekende met levendige kleuren een verbrijzeling, die alleen het vaderhart gevoelen, doch geen pen beschrijven kan.

Men vergeve mij uit oorzaak hiervan daarover verder uit te weiden, en men vordere evenmin, dat ik het dieplood zal werpen in zijn eigen hart. Hoe toch zou ik zulks kunnen doen, daar de zwaarste kamp, die de sterveling te strijden heeft, wel de kamp met zichzelf wezen zal? En heeft hij niet, ter uittarting van de Goddelijke wraak, zulk een kamp moeten strijden, gerugsteund door de hoop van, vroeg of laat, als goud gezuiverd en gelouterd, weer te zullen verrijzen uit die verschrikkelijke vuurpoel, waarin hij zich met voorbedachten rade tot dit einde ging neerstorten?

Men zal hem intussen enigermate kunnen verstaan, toen hij in dat akelige tijdsgewricht aan zijn geliefden broeder, die zich gespoed had de reddende hand naar hem uit te strekken⁵,

dit door voorbeelden te staven. Ik twijfel dus niet, of men zal mij geredelijk kunnen toegeven, dat hij geacht kan worden daardoor de dood van zijn vaders verhaast te hebben.

⁵⁵ Als voorbeeld zal het voldoende zijn de navolgende brief mee te delen, hem, onder dagtekening van 17 April 1772, door zijn broeder uit Leiden geschreven.

Teergeliefde Broeder!

Met deze naam zult gij mij toestaan u aan te spreken, want indien niet volstrekt mij alles bedriegt, wat ik in uw hart meen te kennen, uw hart is overtuigd en mogelijk niet geheel ongevoelig, dat ik u waarlijk liefheb. Och! mocht ik zoveel grond hebben om te geloven dat gij ook nog liefde voor mij hebt, als ik er recht en aanspraak op meen te hebben! Maar wat moet ik daarvan denken, indien het waar is, hetgeen mij verzekerd wordt, dat gij jongstleden dinsdagavond tussen 9 en 10 uur hier in de stad gezien bent, hoewel bijna onherkenbaar (A). Mijn huis, uw enige broeder, uw best beminnde vriend, die u nooit beledigd heeft, te kunnen voorbijgaan! Waarmee heb ik uw wantrouwen, uw afkeer verdiend? God weet het! Onze oude vader, die geheel onpasselijk is, (B), mijn vrouw en mijn enig kind, dat God mij gegeven heeft, zijn de enigste dingen, die ik uitzonder; maar buiten deze heb ik alles voor u over. Open uw hart. Verberg niet langer, hoe deerlijk uw gesteldheid is. Alles bied ik u aan om u te redden. Denk niet, dat dit onmogelijk is. Geef mij gelegenheid om dit te beproeven, eer gij u onherstelbaar maakt. Wat zult gij daardoor verliezen? Keer weder, mijn lieve broeder! in de naam van de levenden God, onder Wiens oog ik deze schrijf en gij deze leest! Keer weder, gij hebt meer dan genoeg ondervonden, dat er op deze weg, ik zal niet zeggen, geen geluk, maar geen vermaak te verkrijgen is. Mogelijk hebt gij er in uw eigen lichaam bewijzen van. Gij komt mij voor zó ver te zijn gekomen, dat gij nu, of terugkeren, of in een afgrond van ellende neder moet storten. Één stap zal uw lot beslissen. Eer gij die stap doet, begreep ik u nog te moeten bidden, om het leven boven de dood te kiezen. Wat nuttigheid zult gij hebben van hetgeen, waarover gij u nu schaamt, en zekerlijk angst en smart hebt. Hoe het zij, doe mij weten, hoe gij het hebt, want ik kan aan uw belangen niet onverschillig zijn. Lieve Broeder! wat zijt gij verbijsterd en hoe deerlijk te beklagen, nog veel meer dan te beschuldigen! Gij zijt bedrogen en men gaat voort u te bedriegen. Ai! geef mij uw hart, geef mij uw vertrouwen weder. Verschaf mij de gelegenheid om u te tonen, wat ik voor u over heb, en zijt verzekerd, dat, hoewel gij mij dit beletten moogt, gij mij niet beletten zult, in de Naam van een almachtige ontfermende Jezus, uw tijdelijke en eeuwige belangen aan een Almachtige en Genadige God met hete tranen aan te bevelen, gelijk ik de algenoegzame Heiland bid, dat Hij met Zijn wonderdoende genade deze brief vergezellen en aan dezelve een ingang in uw hart openen wil. Vaarwel, ongelukkige jongeling! verloren Broeder! maar over wiens wederkomst ik mij verblijden zal. Ai! sta op! Ga tot uw vader. Ik reik u mijn hand toe, om u bij hem in te leiden. Hij zal u met nieuwe tekenen van liefde ontvangen, en hoe gij het bedorven hebt, zijn blijdschap, zowel als mijn liefde tot u, zullen mij beletten wangunstig te worden, hoe zeer hij ook uw terugkeer met nieuwe gunstbewijzen zal goedvinden te bekronen. Nogmaals vaarwel! en blijf Gode voor tijd en eeuwigheid aanbevolen van uw tederlievende broeder.”

(A). Om, ter voortzetting van een zedeloos bedrijf, niet herkend te worden, had hij zich uit 's Gravenhage naar Leiden begeven in het gewaad van een gering ambachtsman.

onder andere schreef⁶: “Ik ben levend dood, geheel en al wanhopende en verteerd van droefheid.... Gij biedt u aan om mij te genezen, maar dit is een spoorloze onderneming..... Ik ben ongelukkig en mogelijk uw medelijden niet onwaardig.”

Men zal hem enigermate kunnen verstaan, toen hij in datzelfde tijdsgewricht aan zijn troosteloze vader, die hij tot het besluit gedreven had om hem te onterven⁷, onder anderen schreef⁸: “Hetgeen voor mij te zeggen zou zijn, is u bekend en weegt op uw vaderlijk hart; dit weet ik. En is aan de andere zijde mijn misgedrag zo groot, dat het u met volle ruimte kan doen besluiten mij als uw kind niet meer te erkennen, het is wel. Ik ben in de hand van mijn vader, en geef mij aan hem in dit opzicht gerust en onbekommerd over, verzekerd zijnde, dat

(B). Ten gevolge van zijn zedeloos gedrag, dat blijkt uit een brief van zijn vader.

⁶ De bovenstaande brief is door hem met het navolgende niet gedagtekende schrijven uit Leiden beantwoord.

“Zeer geliefde Broeder!

Uw brief heb ik met veel aandoening gelezen en daarin nieuwe blijken van uw oprechte, hoewel onverdiende liefde gezien. Deze heb ik nooit verdacht gehouden. Ook ben ik niet om die te versmaden, jongstleden dinsdag uw huis voorbijgegaan, maar enkel en alleen uit tijdsgebrek Gij schijnt begerig, om te weten, hoe ik het heb; doch het is u onmogelijk een denkbeeld van mijn gesteldheid te maken. Ik ben omtrent als iemand, die slaapdronken of in een benauwde droom is, genoegzaam buiten staat om mijn dienst waar te nemen, bijna ongevoelig; maar, wanneer ik nu en dan als wakker word, geheel en al wanhopende; over het geheel, ik verteer van droefheid; mijn gezondheid is tegen mijn verwachting nog redelijk. Maar wat zal dit alles nu zeggen? Gij hebt mij lief, teder lief, en mijn misgedrag heeft uw liefde niet uitgeblust, niet verflauwd; en gij biedt u aan om mij te genezen. Maar dit is een spoorloze onderneming. Ik ben niet blind. Ik zie wel wat ik gedaan heb en wat ik te wachten heb. Mijn ziekte heeft geen gebrek in mijn zedelijk gestel tot oorzaak. In tegendeel, mijn kwaal is reddeloos. De betrekking, die zij heeft tot mijn redelijk doen en laten, is maar een toeval, omdat ik juist een mens ben. Nog eens. Ik ben in een eigenlijk gezegde slavernij, liever ik ben dood in dit opzicht, en het gevoel, dat gij, dat mijn vader mij liefhebben, dat ik beiden verongelijk, maakt het grootste gedeelte mijn ongeluk uit. Mijn vader heb ik niet geschreven. Hoe zou ik zulks durven ondernemen? Mocht ik eens van u vernemen, hoe het met Z. Ed. is! Ik mag om hem niet denken..... Ik moet uitscheiden. Denk nog eens aan uw waarlijk ongelukkigen en mogelijk uw medelijden waardige broeder.”

⁷ Zijn vader heeft hem dan ook werkelijk ontferd, behoudens maatregelen, om hem tegen gebrek en armoede te vrijwaren.

⁸ Toen hij van het voornemen van zijn vaders kennis bekwam, schreef hij hem uit Leiden de navolgende, niet gedagtekende brief”

“Mijn waarde en zeer geliefde Vader!

Ik zou zo stout niet zijn om, of u te schrijven, als die weet en voorzie, dat gij deze brief met het grootste ongenoegen ontvangen en lezen, of mogelijk ongelezen met verachting verscheuren zult, of met de naam van waarde en lieve vader, die ik tot hiertoe zonder schroom plag te gebruiken, aan te spreken, indien ik mij niet tot het eerste verplicht vond, en tot het laatste nog enig recht meende te hebben. Hoe het ook zij, of hoe gij ook dit mijn doen mocht opvatten, ik kan niet langer zijn zonder u te mogen spreken, of u van mijn beklagelijke toestand kennis te geven. Deze morgen ben ik hier te Leiden aangekomen en heb mij aanstonds naar mijn broeder gespoed, hopende en schrikkende u daar te zien; maar vond mijn vader vertrokken, misschien mij wel ontweken. Nu ben ik zeer bekommerd, of u niet wel het besluit mocht genomen hebben (hoewel ik aan uw zijde dit niet durf denken), om alle zorgen voor mijn welzijn te laten varen en mij in mijn onherstelbaar bederf te zien neerstorten, zonder een hand uit te strekken om mij te weerhouden. Ik heb u zeer beledigd, maar niet dan vervoerd buiten mijn zinnen en als tegen mijn wil, ten minste met de grootste weerstreving aan mijn zijde. Mijn hartstochten overmeesteren mij, en ik geloof, dat ik ook wel enig medelijden verdien, al was het maar, dat ik mijn straffen, die bijna ondragelijk zijn, in mijn boezem met mij rondvoer. Weleer bezat ik uw liefde, die niet zou toegelaten hebben, dat ik enig gebrek of ongemak leed. Ik weet niet, dat ik mij ergens anders in misdragen heb. Dit kunnen degenen getuigen, die mij grondig kennen en voor welke getuigenissen gij achting hebt. Laat deze spreken, of ik ooit bij hen onder verdenking van dergelijk misgedrag of andere soort gelegen heb. Mijn plicht heb ik tot op dit ogenblik (zoveel mijn verwarde gesteldheid toeliet) naarstig waargenomen, ook dit mag onderzocht worden. Maar ik wil mij niet voorspreken. Hetgeen voor mij te zeggen zou zijn is u bekend en weegt op uw vaderlijk hart, dit weet ik. En is aan de andere zijde mijn wangedrag zo groot, u met volle ruimte kan doen besluiten, mij als uw kind niet meer te erkennen, het is wel. Ik ben in de hand van mijn vader, en geef mij aan hem in dit opzicht onbekommerd en gerust over, verzekerd zijnde, dat hij niet dan na rijp onderzoek en volkomen overtuiging van wel te doen, mij zal laten varen, in welk besluit ik dan berusten zal.”

hij niet dan na rijp onderzoek en volkomen overtuiging van wel te doen, mij zal laten varen, in welk besluit ik dan berusten zal.”

Men zal hem enigermate kunnen verstaan, toen hij, zelfs acht jaren later, met zijn aangehuwde zuster, die hem schriftelijke mededeling had gedaan aangaande het heerlijke sterfbed van zijn enigen broeder⁹, geen tranen kon wenen over het verlies van hem, die (volgens haar schrijven) hem zo menigmaal ten beste had geraden, zijn welzijn gezocht, voor hem gebeden had; die hem alles had vergeven en dit nog met stervende lippen betuigd; zodat door zijn schijnbare ongevoeligheid een tweesnijdend zwaard werd gejaagd door het diepgewonde hart van die

⁹ Zijn broeder is op 4 Augustus 1780 te Leiden overleden. Nadat zijn achtergebleven weduwe hem bij haar schrijven van 25 augustus daaraanvolgende de bijzonderheden van dat sterfbed had meegedeeld, vervolgt zij haar brief aldus:

“Ik vertrouw, dat het u niet onaangenaam zal zijn, dat ik u een omstandig bericht gegeven heb van uw broeder, wiens hart menigmalen over u is aangedaan geweest, en nog hartelijke liefde en broederlijke genegenheid tot u is blijven behouden, gelijk ik in een brief, in antwoord op uw eersten, geschreven heb, en ook uit zijn stervende lippen blijkt. Ik twijfel niet, of uw hart zal aangedaan zijn over het verlies van uw dierbaren broeder, die u zo menigmalen ten beste heeft geraden, uw welzijn gezocht, voor u gebeden heeft. Mochten al die vermaningen nog eens van kracht zijn op uw gemoed! Wat zou dit een voorrecht voor u wezen! Bedenk toch wel, hetgeen hij u zo menigmalen onder het oog heeft gebracht, en nog bij het laatste afscheid (A). Ik geloof, nadat ik u ken, de dood van mijn lieven man u toch ter harte zal gaan, vooral, wanneer gij eens bedenkt, hoe broederlijk, ja vaderlijk hij met u gehandeld heeft. Van harte wens ik, dat de Heere u nog eens tot een toonbeeld van Zijn genade stellen en gij verwaardigd moogt worden, om tot Zijn eer te leven, opdat gij bij uw sterven gronden moogt hebben, om de eeuwigheid in te wachten! Heeft mijn man u bij het laatste afscheid alles vergeven, en dit nog met stervende lippen betuigd, ik verenig mij met dat gezegde, en niets zal mij aangener zijn, dan te horen, dat het u welgaat.”

Hoezeer het antwoord, hetwelk hij op deze hartelijke brief heeft ingezonden, niet meer voorhanden is, zal evenwel

deszelfs koude strekking zich geredelijk laten opmaken uit het navolgende weerantwoord, hem, onder dagtekening van 16 november 1780, door zijn zuster toegezonden.

“Uw brief, broeder! Is mij wel geworden. Het is mij aangenaam, uw welstand te vernemen.

Ik ben, naar de omstandigheden, nog al redelijk, maar bij aanhoudendheid zeer bedroefd over het verlies van mijn lieve man, en uw brief heeft mij opnieuw weer aandoening gegeven, als ziende uw kalmte, ten minste uit uw brief kan ik niets anders maken. Gij zult dit niet uitbreiden, om mij geen aandoening te geven. Neen, broeder! Gij zoudt mijn aandoening niet vernieuwd hebben, met de gevoelens van uw hart te kennen te geven, hoe gij gesteld zijt geweest op het ontvangen der tijding van de dood van uw lieven broeder; doch mogelijk is het voor u te laag, om bedroefd te zijn over het verlies van eigen bloedverwanten. Ik voor mij kan dit niet begrijpen en mij geen denkbeeld vormen van dergelijke karakters. Maar mogelijk doe ik u veel te kort, met uw genegenheid en liefde te verdenken tot uw afgestorvenen broeder. Gij draagt misschien de gevoelige bewijzen er van in uw hart. Is dit zo, ik zou mij verblijden. Gij vraagt, hoe ik dien slag draag? Dezelve treft mij gevoelig, en ik zal denzelve betreuren, zo lang ik leef; maar kom ik in het geluk van de overledene en ik op mij zelf niet zie, dan kan ik mij in dat voorrecht, dat hij nu reeds geniet, verblijden, daar hij nu van zorgen, onaangenaamheden en verdrietelijkheden is bevrijd, die hij hier anders nog te wachten had,” enz.

Deze brief is door hem op 18 december 1780 bij het navolgende schrijven uit Edinburgh dus beantwoord:

Waarde Zuster!

Uwen brief van 16 November jongstleden heb ik wel ontvangen. Het is mij leed, dat ik mij omtrent de dood van broeder niet op die wijze uitgelaten heb, als u wel schijnt verwacht te hebben. Ik kan mij thans mijn vorig schrijven niet meer herinneren; maar zeker gaf ik u mijn droefheid over het gemis van mijn lieve broeder, en, zoals mij voorstaat, met een naschrift, mijn blijdschap bij het lezen van het verhaal van zijn afsterven te kennen. Ik ben niet zeer gewoon, noch ook in staat, om de gesteldheid van mijn hart aan anderen met woorden af te schilderen. Ook denk ik niet, dat men daarin veel belang stelt; doch hierom moet u mij niet van liefdeloosheid verdenken. Ik had mijn broeder teder lief, en op aarde niets dierbaarder dan hem, uitgenomen mijn vrouw en mijn kind. Over zijn lot verblijd ik mij; zijn verlies betreur ik, en met zijn gedachtenis houd ik mij dagelijks bezig. Ook kan ik mij niet te binnen brengen, iets aan u geschreven te hebben, hetgeen met deze gesteldheid niet zou zijn overeen te brengen,” enz.

Welk een ijskoude, zonder enig verwarmend levensbeginsel, straalt mitsdien in deze zijn verschillende brieven door!

(A) Namelijk bij zijn vertrek naar de hogeschool van Edinburgh.

diepbedroefde vrouw, die zulk een ongevoeligheid niet hebbende kunnen verwachten, zich gedrongen zag hem op zachten toon in liefde te verwijten: “Mogelijk is het voor u te laag, bedroefd te zijn over het verlies van eigen bloedverwanten; doch ik voor mij kan dit niet begrijpen, en mij geen denkbeeld vormen van dergelijke karakters.”

Een akelige winternacht heerste mitsdien in zijn duistere ziel; maar nochtans een winternacht, waarin een flikkerend vonkje gloorde, dat aangeblazen werd door zijn onwankelbaar geloof aan een Opperwezen.

Vanhier, dat de Eeuwige, als komende op de wolken des hemels, om ook over hem gericht te houden, bij voortdoring voor zijn verschrikte verbeelding zweefde.

Vanhier dat angstvallig zoeken, dat streven, dat jagen naar middelen, om de toekomstige toorn te ontvliesen.

Vanhier dat hij, hoewel met het zwaard van de oorlog omgord, evenwel en lust, en moed, en krachten bezat, om zelfs te midden van zijn dartelende zedeloosheid ter bestrijding van zoveel wijsgeren zijner dagen, in de Latijnse taal een in het jaar 1775 te Leiden uitgegeven werk te schrijven, waarin hij door beredenerende gevolgtrekkingen de Natuurlijke Godgeleerdheid krachtdadig handhaaft op de eerbiedwaardige zuil der erkenning van een heilig en onbegrijpelijk Opperwezen, door hem tevens beschreven als het eenvoudigst, ja als het enigst waarlijk bestaande Wezen¹⁰.

Maar wat mochten hem deze en dergelijke verheven gevoelens baten, zo lang hij, op de door hem ingeslagen weg, te zijner zedelijke verbetering geen enkele schrede voorwaarts geraakte? Ook hij gevoelde dit, en nochtans kon hij zich niet overtuigen, dat die weg in een dwaalweg bestond. Wel ver daarom van deze te verlaten, of naar een anderen om te zien, die trouwens voor hem ook nergens te vinden was, geloofde hij verplicht te zijn, het doolhof, waarin hij zich begeven had, dieper en dieper in te dringen. Zijn inwendige toestand was reeds verwoest; maar de uitwendige stond nog ongeschonden daar. Waarom dus gearzeld om nu ook dezen, als het laatste overblijfsel van zijn tijdelijk geluk, gewelddadig te vernielen en alzo de kroon te zetten op alles, waardoor deze aarde voor hem in een wezenlijke hel herschapen zou kunnen worden?

Nadenkende over de middelen, daartoe bij voorkeur aan te wenden, ontmoette hij op zekere dag, in de trekschuit tussen Amsterdam en Haarlem, een visvrouw, zich generende met het rondventen van bokking [soort haring]. Hij verzocht haar dadelijk ten huwelijk; doch zijn aanzoek werd even spoedig van de hand gewezen. Dus teleurgesteld, vervolgde hij zijn reis van Haarlem naar Leiden, in welke laatstgenoemde stad zijn oor werd gestreeld door het onschuldige gezang van een jeugdige spinster, Christina Helena [Stijntje] Frank genaamd, met haar spinnenwiel gezeten voor de deur van haar nederige woning; terstond wendde hij zich tot deze, en, nadat men zich aan haar zijde volkomen had overtuigd, dat zijn aanzoek wezenlijk ernst was, werd zij hem tot echtgenote geschonken¹¹.

Men verbeelde zich nu de man, die de geleerdheid, als het ware, zelf was, door de huwelijksband verbonden aan een vrouw, niet alleen ver beneden zijn stand, maar ook van

¹⁰ Dit Werk is getiteld: Theologia Dunatoscopica. Men zie over hetzelfde J. J. Le Roy, Beknopte Geschiedenis der Wijsbegeerte, blz. 311, v. v.

¹¹ Het is mij tot dusverre onbekend, waar en wanneer dit huwelijk door hem is voltrokken. Dit is echter in allen geval zeker, dat zulks heeft plaats gegrepen tussen de jaren 1775 en 1780.

alle beschaafde opvoeding volkomen ontbloot! Wie zou immer hebben kunnen vermoeden, dat deze eenvoudige, ongeletterde en onbeschaafde vrouw zich in staat zou bevonden hebben, de dwalende wijsgeer als een kind te leiden, en hem de teugels van zijn losbandigheid volkomen te ontwringen? Dit is nochtans gebeurd. De vrouw van zijn keuze deed zich kennen als een alleszins achtenswaardige vrouw, die de hoogste prijs stelde op waarachtige Godsdienst, die niets onbeproefd liet, om zijn liefde te winnen, en zich zijn liefde waardig te maken. Zijn dagen met haar rolden dan ook gelukkig henen, en dubbel gelukkig, toen het voltrokken huwelijk gezegend werd door de geboorte van een dochter [Johanna (Antje)], het onschatbare pand van een wederkerige liefde. Doch wat zeg ik? Gelukkig? Neen, hij gevoelde zich in tegendeel nog ongelukkiger, dan immer te voren. Uit alles toch werd hem meer en meer blijkbaar, dat zijn wegen niet waren de wegen van zijn God. Hij achtte zich als gevolg daarvan verplicht, op het verleden, zo spoedig mogelijk, terug te komen, en het dwaze, zoveel mogelijk, te herstellen, zonder met enige mogelijkheid het raadsbesluit van de Eeuwige te kunnen doorgronden.

Het duurde dan ook niet lang, of hij verzocht als Officier der Dragonders een eervol ontslag, en dat, na een diensttijd van ruim veertien jaar, op 24 maart 1780, gekregen hebbende, vertrok hij terstond daarop met vrouw en kind naar Edinburgh, in Schotland, en liet zich aan de hogeschool van die stad weer als student in de geneeskunde inschrijven, met dit gevolg, dat hij reeds in de daarop volgende maand ook aldaar als een der grootste lichten schitterde in vakken, waarin hij, sinds zijn verblijf aan Leidens hogeschool, geen vreemdeling gebleven was.

Wellicht zal men vragen, waarom hij juist te Edinburgh zijn academische studies ging hervatten, en waarom niet liever aan een van de beroemde hogescholen van ons vaderland? De reden daarvan is geweest, dat destijds te Edinburgh, gelijk op meerdere plaatsen in Schotland en Engeland, talrijke wijsgeren gevonden werden, die even als hij, de goddelijkheid van de Bijbel ontkenden, en alle godsdienstige verlichting uit de troebele bron der wijsbegeerte geput wilden hebben. Door hun wijsheid voorgelicht, hoopte hij eindelijk het ware spoor te zullen ontdekken, reeds zo lang door hem te vergeefs gezocht. Maar wat leerde hij in de scholen van die wijzen? Aan de ene zijde niets anders, dan de Zaligmaker op een nog verschrikkelijker wijze te blijven lasteren, dan hij immer tot dusverre had durven doen; en aan de andere zijde, dat diezelfde wijzen, met al hun wijsheid, zich buiten staat bevonden, hem de gewichtige vraag te beantwoorden: Wat moet ik doen om zalig te worden? Zij waagden daarentegen een aanslag op zijn vast geworteld geloof aan een Opperwezen¹²; maar een aanslag, die op zijn diepere inzichten, als op klippen die pal staan in een onstuimige zee, jammerlijk schipbreuk leden; want hij spoedde zich, om andermaal de pen in handen te nemen tot het schrijven van zijn in het jaar 1781 te Edinburgh in het licht gegeven *Parmenides*, dat werk, waardoor hij als wijsgeer zich een onsterfelijke roem verworven heeft, en waarin hij tot in de diepste schuilhoeken van de wijsbegeerte neerdaalt, om uit de overeenstemming van alles, wat zich door de zinnen en overeenstemming van alles, wat zich door de zinnen en ondervinding doet kennen, op te klimmen tot het noodzakelijk bestaan van een enige God, als Schepper en Onderhouder van al het geschapene, en door wiens tussenkomst hij vertrouwde,

¹² Vermoedelijk naar aanleiding van de wijsbegeerte van de Edinburghse Geschiedschrijver David Hume, die niet lang vóór zijn komst te Edinburgh is komen te overlijden, en wiens Deïstisch stelsel van algemene bekendheid is.

dat het verloren mensdom eenmaal tot een nieuw schepsel hervormd en in de staat van de reine onschuld hersteld zou worden¹³.

Te gelijker tijd zette hij met zulk een voorbeeldeloze ijver zijn academische studies voort, dat hem op de 24ste juni 1782, de doctorale waardigheid in het vak van de geneeskunde werd toegekend, na bevorens, ter verkrijging van deze waardigheid, met uitstekende roem in het openbaar verdedigd te hebben zijn doorwrochte geneeskundige verhandeling, ten onderwerp hebbende: Het leven en levensbeginsel in het menselijke lichaam¹⁴.

In zijn vaderland teruggekeerd, heeft hij zich als geneesheer te Middelburg gevestigd, en aldaar de geneeskunde bij uitsluiting in het belang van zijn wijsbegeerte uitgeoefend¹⁵; waaraan het is toe te schrijven, dat hij niet meer dan twaalf lijders, aan welke al zijn talenten en al zijn zorgen op de onbaatzuchtigste wijze werden toegewijd, te gelijke tijd onder zijn behandeling heeft willen hebben; en, daar hij tevens vereerd werd met de betrekking van Kolonel der stedelijke Schutterij, maakte hij zich ook als zodanig even verdienstelijk als algemeen bemind.

Zo leefde hij voort tot in het jaar 1787, altijd uitziende en zoekende naar de voor hem verborgen weg der zaligheid. Maar nog was het tijdstip niet geboren, waarop hem deze zou worden ontdekt. Zware beproevingen stonden hem nog te wachten; door zware beproevingen moest, gelijk wij zien zullen, die weg voor hem allengs meer en meer worden voorbereid. Hiertoe behoorde, dat hij op het onverwachtst het onschuldig slachtoffer werd van staatkundige beroeringen, die in dat jaar het vaderland in het algemeen, en meer bijzonder de stad Middelburg hebben geschokt. Een dwaling in de persoon was oorzaak, dat zijn staatkundige gevoelens bij het lichtzinnig gemeen in verdenking geraakten¹⁶. Zijn handelingen als Kolonel der Schutterij werden misduid; zijn woning werd geplunderd; zijn persoon aan de verregaandste mishandelingen prijs gegeven, en zijn leven met doodslag bedreigd¹⁷. Ja men ging met dit een en ander voort, in weerwil de regering van de stad, onder het toezwaaien van de grootste loftuitingen aan zijn verdiensten als mens en als burger, zijn handelingen rechtvaardigde en de dwaling aan het daglicht bracht, waarin men en ten aanzien van zijn persoon, en ten aanzien van zijn staatkundige denkwijze, verkeerde¹⁸. Veiligheidshalve zag hij zich eindelijk genoodzaakt een stad te verlaten, die aan hem in alle opzichten de grootste verplichtingen had.

Nu bracht hij zijn woonplaats over naar het platte land van het eenzame Zwijndrecht. Daar wilde hij zich aan het woelige wereldtoneel onttrekken, totdat de donkere nevelen van de raadselachtige toekomst zich voor zijn oog zouden opgeklaard hebben. Daar beoefende hij in stille afzondering de Oosterse talen; maar ook daar peilde hij opnieuw de diepten van zijn

¹³ Men zie over zijn' Parmenides, J. J. Le Roy, t. a. p.

¹⁴ Over deze zijn verhandeling zie men dezelfde schrijver, t. a. p.

¹⁵ Bij de beoefening van de wijsbegeerte toch betrad hij zijn eigen pad, waarbij hij, volgens de juiste opmerking van meergenoemde schrijver, t. a. p., blz. 314, niet willekeurig te werk ging, maar geheel van de beginselen, onze redelijke geest ingeplant, zocht af te hangen. Zijn wijsbegeerte werd als gevolg daarvan gegrond op waarnemingen, waaraan hij ook de ziekteverschijnselen bij de door hem behandelde lijders trachtte dienstbaar te maken.

¹⁶ Een zeker straatlied, waarin voorkomt de naam van de Mennisten predikant J. van der Kemp, gaf aanleiding, dat hij door het gemeen voor deze werd aangezien.

¹⁷ Nederlandsche Jaarboeken, D. 22, blz. 2025, en het Vervolg op de Vaderlandse Geschiedenis van Wagenaar, D. 18, blz. 18, v. v., en blz. 364, v. v.

¹⁸ Zulks is geschied bij Resolutie van 18 Aug. 1787.

onpeilbaar hart; daar sloeg hij opnieuw het dagboek open van zijn onverklaarbare levensloop; daar dankte hij zijn God voor elke tegenspoed, voor elk ongeluk, voor elke ramp, waarmee hij had te worstelen gehad, en zond hij met verdubbelde ernst zijn gebeden en smekingen hemelwaarts, om door meerdere tegenspoeden, door treffender ongelukken, door zwaardere rampen getuchtigd te mogen worden, opdat hij bij zijn afsterven de poorten des Hemels voor zijn onsterfelijke ziel niet zou gesloten zien.

Deze zijn gebeden en smekingen werden nu weldra verhoord, en het laatste uur van zijn ongelooft zou nu welhaast geslagen zijn.

Het was namelijk op maandag, de 27ste juni 1791, dat hij, met vrouw en kind, op de rivier voor Dordrecht voor vermaak een zeiltochtje deed. Onverhoeds werd het scheepje door een windhoos overvallen en omvergeslagen. Zijn beide geliefde betrekkingen verdronken voor zijn ogen; maar hij, zich aan het omgeslagen schuitje hebbende vastgeklemd, werd daarmee meer dan een mijl ver weggedreven. Velen waren van dat ontzettend toneel wel ooggetuigen; maar wegens de loeiende storm durfde niemand tot zijn hulp toe te snellen. Zo dreef hij dan in een hopeloze toestand daarheen; maar het alziend Oog sloeg hem gade, en de hand des Almachtige was tot zijn redding gereed. Een schip, in de haven van de stad gelegen, werd door een rukwind van zijn touwen losgeslagen, en op de vleugelen van wind en stroom gevoerd naar de plaats, waar hij nog worstelende was met een gewisse dood. Daar werd hij door het scheepsvolk ontmoet en ogenblikkelijk aan het gapende graf ontrukkt.

Wonderdadige redding voorzeker! Hoe gepast zou zij zijn geweest, om zelfs de grootste godloochenaar tot nadenken te brengen! Maar, wij hebben het reeds gezien, een godloochenaar was hij niet en is hij nooit geweest. Wat wonder daarom, dat zijn redding op hem geen andere invloed had, dan dat hij de slaande hand eerbiedigde en dat hij meer dan ooit aan zijn eeuwige redding begon te wanhopigen? “Ik merkte”, zo schrijft hij, “dit schrikkelijk ongeval aan als de gestrengste straoefening, die mij kon wedervaren; maar daar ik de volgende dag zo klaar als de zon zag, dat zij niet het minste vermogen had om mij te verbeteren, meer dan alle voorgaande, vreesde ik, dat het met mij wanhopig moest staan, en dat God mij wel, als door geen straoefeningen te verbeteren zijnde, aan mijn eigen lot zou overlaten.”

Echter begaf hij zich de daarop volgende dag naar de kerk, waar het nachtmaal stond gevierd te worden. Het scheen wel onbestaanbaar met zijn grondbeginsels (gelijk hij dit ook zelf heeft bekend), deel te nemen aan de godsdienstige verering van een Persoon, die hij als een bedrieger verachtte; maar nochtans werd hij door een onweerstaanbare aandrif voortgestuwd, om zich onder de feestvierende menigte te scharen, en met haar tot de Nachtmaalstafel te naderen.

Daaraan gezeten, spande hij alle krachten in, om zijn aandacht van de plechtigheid af te wenden, en hij verhief tot dit einde in het navolgende gebed zijn geest tot God: “Mijn God! tot hier toe heb ik in Uw wegen met mij niet kunnen berusten, noch mij aan Uw wil onderwerpen, maar nu kan ik het doen. Ik verkies van mijn vrouw en van mijn kind beroofd te zijn, omdat het Uw welbehagen is. Ontvang dan beiden uit mijn handen. Ik vertrouw ze volkomen aan U toe.” Nauwelijks waren deze woorden aan zijn lippen ontvloed, of een zachte stem scheen hem in te fluisteren: “Vertrouw ze niet aan God, maar aan Mij toe. Onderzoek Mijn leer nog eenmaal. Ik zal u leren; Ik zal bij u zijn, en gij zult geheel anders over Mijn leer oordelen. Doch eet nu van het brood en gedenk aan uw nieuw Meester.” Deze

en meer andere gezegden vlogen op een hem onverklaarbare wijze door zijn verwarde geest, en hij geraakte daarop, van de morgen, half elf, tot de middag drie uur in een staat van bewusteloosheid. Weer tot zichzelf gekomen, stond hij in twijfel, of het voorgevallene al dan niet in werkelijkheid had bestaan. Maar de woorden: Onderzoek Mijn leer nog eenmaal, en gij zult anders daarover oordelen, in verband met de wonderspreuk: Vertrouw ze niet aan God, maar aan Mij toe, waren te bepaald, te ernstig, te verheven, dan dat hij van zich kon verkrijgen, om, hetzij aan een begoocheling van de zinnen, hetzij aan een ijdel droombeeld te denken. Wat er van mocht zijn, hij begreep, en begreep dit terecht, dat zich alles noodwendig zou moeten verklaren, door te gehoorzamen aan het bevel: Onderzoek Mijn leer nog eenmaal.

Maar hoe dit onderzoek aan te vangen? Waar te beginnen en waar te eindigen? Daarenboven was de Bijbel reeds zo menigmaal door hem onderzocht, en hij had die elke keer ter zijde moeten leggen met de door hem gebruikte uitdrukking: Warnest der grootste ongerijmdheden!¹⁹ Angstvallige huivering greep hem aan bij de gedachte, dat hij ook nu weer diezelfde uitdrukking zou moeten herhalen. Desniettemin wilde hij handen aan het werk slaan, door met de meest mogelijke nauwgezetheid zijn eigen aantekeningen te vergelijken met, en te toetsen aan de inhoud van de Apostolische Brieven. De Brief van Paulus aan de Romeinen was als gevolg daarvan de eerste, die de toets moest doorstaan; maar nauwelijks was hij tot aan het achtste hoofdstuk van deze brief genaderd, of hij ontdekte, dat diezelfde hoofdstukken van een geheel andere genade spreken, dan waarvan hij steeds had gedroomd, namelijk van een genade, die bestaat in een volkomen vernietiging van alle heerschappij der zonde, en dat de noodzakelijkheid van zulk een genade ook door de apostel op dezelfde grondbeginsels werd gebouwd, als ook de zijne waren²⁰.

Onbegrijpelijk werd het hem, dat hij dit een en ander niet vroeger had opgemerkt, en dubbel onbegrijpelijk, daar hij tot de ontdekking van die waarheid steeds op de uiterste grenzen had vertoefd. Maar ook nu verscheen in zijn duistere ziel van achter de donkere wolken de heerlijke Morgenster, die, bij een onafgebroken voortgezet onderzoek, welhaast plaats maakte voor een schone dageraad, die meer aan de kimmern begon te gloren, naar mate hij zijn onderzoek vervolgde, totdat eindelijk alle nevelen van zijn ongelooft voor de koesterende stralen van een heldere middagzon volkomen geweken waren.

Men zal gevoelen, en uit hetgeen ik daar ter neder stelde, zal reeds gebleken zijn, dat zulks zo niet op eenmaal en als in een onverdeeld ogenblik heeft plaats gegrepen. Hoe toch zou dit mogelijk zijn geweest, daar het oog van zijn peinzend verstand gevestigd werd op een genade, die omgeven is met een heilige donkerheid, waarin zelfs Gods engelen begerig zijn in te zien? Moeten wij ons niet veeleer daarover verwonderen, dat, bij de bestaande onmogelijkheid, om door die donkerheid heen te breken, de flauwe stralen van een flikkerlicht krachtig genoeg zijn geweest, om aanvankelijk de kluisters te verbrijzelen van zijn ongelooft, waarin hij gedurende meer dan vijf en twintig jaren was gekneld geweest, en de gebiedsstaf te vernielen, die in datzelfde tijdvak, over zijn hartstochten het bevel had gevoerd? Vanwaar dit verschijnsel bij iemand, zo ongenegen als hij, om enig geloof te slaan aan geheimenissen,

¹⁹ Gelijkssoortige uitdrukking gebruikte hij ook, nadat hij reeds tot andere inzichten was gekomen, in een brief, onder dagtekening van 2 september 1798, uit Hoxton geschreven aan mijn vader: "Dewijl", schrijft hij in die brief "de Bijbel een samenknoping is van de allerdesperaatste wartaal voor hem, die er de geheime sleutel niet van heeft, zo bid God met mij, dat Hij die ons schenke, om er zoveel van te verstaan, dat wij het als Zijn Woord en een meesterstuk van Goddelijke wijsheid mogen eerbiedigen."

²⁰ Dit een en ander is door hemzelf breder verhaald in zijn boven aangehaalde brief bij Prof. Krom.

welker oplossing buiten de grenzen van het menselijk verstand gelegen is? Vanwaar anders, dan dat de woorden, tot hem aan de Nachtmalstafel gesproken: *Ik zal u leren en Ik zal bij u zijn*, niet hebben gefaald? Nee zij hebben niet gefaald, want hij is, aan de hand van zijn Heere, gelijk een jeugdige plant langzamerhand opgekweekt tot een krachtige eik, in staat om de felste stormen en orkanen te trotseren.

Of zou het aan een bloot toeval moeten worden toegeschreven, dat hij, ter opheldering van zijn nog donkere begrippen, en ter wegneming van alle twijfelzucht, vooral in de eerste ogenblikken meer dan ooit behoefte hebbende aan nader onderricht, er van datzelfde tijdstip af twee volle jaren zijn verlopen, gedurende welke, zijns ondanks, alle aardse betrekkingen en alle wereldse uitzichten van hem zijn verwijderd geworden, als het ware, opdat hij door niets zich zou belemmerd zien in het vrij en zelfstandig onderzoek van een openbaring, waarvan hij de sleutel zolang had gemist, doch die hem nu was in handen gegeven?²¹

Zou het aan een bloot toeval moeten worden toegeschreven, dat, toen de zachte starrenglans, welke uit dat vrij en zelfstandig onderzoek geboren werd, bij gemis van alle levenswarmte, koud was en koud bleef, hij, bij het ten einde snellen van die welbestede jaren, onvoorziens uit zijn eenzaamheid is opgeroepen, om als geneesheer het leger in Staats-Vlaanderen te volgen, en dat hij aldaar op de bloedige oorlogstonelen (volgens zijn schrijven) door een aaneenschakeling van de wonderbaarste gebeurtenissen proefondervindelijk heeft mogen leren, wat de macht, wat de raadgeving, wat de tedere zorg van zijn Heere vermocht, ter besturing, ter bewaring en ten beste dergene, die op Hem vertrouwen in de grootste gevaren en belemmerendste omstandigheden?²²

Zou het aan een bloot toeval moeten worden toegeschreven, dat hij kort daarna uit het leger is terug-ontboden, om als geneesheer zich te belasten met het bestuur van het groot militaire hospitaal, te Feijenoord, aan de overzijde van Rotterdam, gesticht ter verpleging van meer dan tweeduizend krijgslieden, die ziek of verwond uit het leger werden aangevoerd²³, en dat het hem heeft mogen gelukken, dit hospitaal te verheffen, niet alleen tot een tempel, aan de lijdende mensheid toegewijd, maar ook tot een kweekschool voor de eeuwigheid, waarin hij een voorsmaak heeft mogen erlangen van hetgeen hij weldra, op breder schaal, in de kracht van zijn Heere, onder de wildste volken tot stand zou brengen?²⁴

Zou het eindelijk aan een bloot toeval moeten worden toegeschreven, dat, toen het genoemde hospitaal bij de inval van de Fransen zijn bestemming verloren had, hij tot het ambteloze leven is teruggekeerd, in weerwil hem een andere openbare betrekking werd aangeboden, en dat hij toen zijn ledigen tijd onvermoeid en ongestoord heeft mogen doorbrengen, deels met het schrijven van een werk over de Theodicée van de apostel Paulus, ten einde bij zijn afsterven een gedenkstuk na te laten aangaande zijne verkregen inzichten in de weg der

²¹ Men zie het extract uit zijn dagregister, meegedeeld door dezelve, blz. 1.

²² Als boven, blz. 2.

²³ Aangaande dit hospitaal leze men de Ned. Jaarboeken, D. 29 , blz. 1211, v. v.

²⁴ Nauwelijks had hij vernomen, dat men zich met de oprichting van het bedoelde hospitaal onledig hield, of hij schreef, per brief van 14 februari 1794, uit Gent aan mijn vader: "Ik hoop, dat in het plan voor de hospitalen de verrichting van de uiterlijke Godsdienst behoorlijk zal gereguleerd zijn. Ik weet, welk een uitwerking de laatste op het gedrag van de soldaten heeft, nu bij ondervinding."

Men zal dus reeds hieruit geredelijk kunnen opmaken, hoe groot zijn ijver hieromtrent geweest moet zijn, toen het bedoelde hospitaal onder zijn bijzonder toezicht werd geplaatst.

zaligheid²⁵, deels met het opsporen van het wederkerig verband tussen de Hebreeuwse, Syrische, Ethiopische en Arabische talen, in het geheel geen gedachten hebbende, dat hij door het eerste zich tot de Evangeliedienst voorbereidde²⁶, en dat hij door het laatste zich bekwaamde, om eerlang de barbaarse tongvallen te ontcijferen van talrijke volksstammen, die tot dusver door niemand werden verstaan²⁷? Hier is daarom aan geen toeval te denken. Hier ziet men een samenwerking, hier een trapsgewijze opklimming van stoffelijke en zedelijke omstandigheden tot een bepaald doel.

Terwijl hij zich met de opgenoemde werkzaamheden onledig hield, vernam hij in het voorjaar van 1797 dat de Moravische Broeders in Engeland, ter uitbreiding van het Evangelie onder de heidenen, die in de overzeese bezittingen onder de christenen verkeerden, een Zendeling-Genootschap hadden opgericht, en dat zij, ter inwijding daarvan, zes leerredenen hadden gehouden. Met welk een toejuiching dit bericht bij hem ontvangen werd, zal wel niet behoeven vermeld te worden. Bij de gedachte toch, van zelf op een wonderdadige wijze uit de akeligste duisternis tot het verblijdend Evangelielicht gebracht te zijn, vertoonden zich voor zijn verbeelding die onmetelijke scharen van heidenen, die van het hem te beurt gevallen voorrecht alsnog verstoken waren. Gedreven door het gevoel van dankbaarheid, deed hij die zes leerredenen uit Londen ontbieden, om die in het Nederlands te vertalen, en in het belang van het Zendelingswerk ook hier te lande te doen verspreiden. Hij ontving de bundel op 5 april 1797. Dadelijk na de ontvangst sloeg hij daarin een gretige blik, en terwijl hij dit deed, was het alsof de gordijn, die tot dusver voor zijn raadselachtige levensloop gehangen had, op eenmaal werd weggeschoven. “Het werk ingezien hebbende (schrijft hij), verspreidde zich een zeker licht op 's Heeren weg, tot hier toe met mij gehouden.” Hij knielde neer voor zijn God, smeekte Zijn verborgen bestuur te mogen verstaan, en nog op diezelfde 5^e april, stelde hij niet alleen zijn persoon, maar ook alles, wat hij bezat, ter vrije beschikking van het opgenoemd Genootschap²⁸. Het werd met zijn aanbod niet weinig verlegen, daar men wel wist, wie hij eenmaal was geweest, maar niet, wie hij daarna geworden was. Daarenboven vreesde men, dat hij zich door een overdreven geestdrift liet beheersen. Men kon daarom zo dadelijk niet besluiten om op zijn aanbod in te gaan; de evenaar helde zelfs meer over tot een bescheidene afwijzing, dan wel tot een gereede aanneming daarvan.²⁹ Het eerste zou dan ook vermoedelijk wel hebben plaats gegrepen, zo niet daartegen door de Voorzienigheid was gewaakt op een wijze, die tot het laatste zelfs spoediger deed besluiten, dan men immer had kunnen of durven verwachten.

In het hospitaal van Feijenoord toch was hij van stap tot stap gadegeslagen door een achtenswaardige man³⁰, die hem vroeger in zijn verregaande zedeloosheid had gekend, en sindsdien van hem niets meer had vernomen. Deze was in dat hospitaal ooggetuige geweest van de grote omkering, die in die tussentijd bij hem had plaats gegrepen; ooggetuige van zijn

²⁵ Dit werk, bestaande in een vertaling en uitlegging van de brief van Paulus aan de Romeinen, is door hem in Afrika, aan de Algoa-baai, in het jaar 1803 voltooid.

²⁶ Hij is, als gevolg daarvan, door veel eerwaardige mannen aangezocht geweest, om zich het Predikambt laten welgevalen; doch men heeft hem daartoe niet kunnen overhalen. (Men zie zijn meermalen aangehaalde brief, bij Prof. Krom.)

²⁷ Men zie de aantekeningen onder No. 41.

²⁸ Men zie de even genoemde brief, in verband met het ook reeds aangehaald extract uit zijn Dagregister, blz. 1 en 2.

²⁹ Men zie de brief, namens het Genootschap, hem geschreven door de heer J. Love, onder letter A, medegedeeld door Prof. Krom.

³⁰ Namelijk door de heer Cornelius Brem.

welberaden ijver in het behartigen, niet alleen van de tijdelijke, maar ook van de eeuwige aangelegenheden van de talrijke aan zijn zorg toevertrouwde krijgslieden; ooggetuige van de achting, liefde en dankbaarheid, waardoor hij daarom als op de handen werd gedragen; en laat mij nu weer vragen, of het aan toeval, dan wel aan een hoger Bestuur zou moeten worden toegeschreven, dat de Moravische Broeders onwillekeurig juist tot die man zijn geleid, om te weten te komen, wie hij in de toen verlopen twintig jaren werkelijk geworden was; en zal het wel enige verwondering kunnen baren, dat zij, na zulks vernomen te hebben, van stonden aan, zonder enige verdere beraadslagingen, met eenparigheid van stemmen, hem zelfs als het middelpunt van hun Genootschap hebben erkend?³¹

Van deze onverwachte uitslag werd hem kennis gegeven door een brief van 2 juli 1797.³² Deze gelezen hebbende, riep hij in verrukking uit: “Welk een heerlijk schouwspel! Onderdanen van twee verschillende natiën ziet men thans in wederzijdse liefde strijden voor de zaak van het christendom; terwijl hun wederkerige landgenoten roof en moord tegen elkaar afkondigen, en zich gelukkig rekenen, wanneer zij om wereldse belangen elk de ander mogen verwoesten en vernielen!”

Zo spoedig als hem mogelijk was, vertrok hij naar Londen, waar hij door de Moravische Broeders met open armen werd ontvangen, en hij hun het voorstel deed, om als zendeling niet te worden afgevaardigd naar heidenen, die in de Overzeese bezittingen onder christenen verkeren; maar tot heidenen, die wereldstreken bewonen, waar geen christen nog was doorgedrongen, waar de naam van CHRISTUS nog nimmer was genoemd. Hiertoe rekende hij zich verplicht, vanwege de grote genade, aan hem bewezen; hiertoe rekende hij zich verplicht, in spijt van grote levensgevaaren, waaraan hij zich zou blootgesteld zien.

Men kwam dan overeen, dat hij zijn zendelingswerk zou gaan beproeven in Zuid- Afrika, en trachten van de Kaapstad, zoveel mogelijk, de binnenlanden in te dringen.

Hierop is hij voor een korte poos in zijn vaderland teruggekeerd, om zijn zaken te regelen, en van vrienden en betrekkingen voor altijd afscheid te nemen. Dit laatste vaarwel bekroonde hij met het leggen van de eerste steen aan de grondslagen, waarop kort daarna het schone gebouw ook van het Nederlandsche Zendeling-Genootschap is verrezen.

Op 29 maart 1798 werd het vaderland door hem verlaten, en het schip, waarmee hij de terugreis naar Londen deed, van hem als Evangelie-prediker de eerste getuige. Van vóór het eiland Ameland althans, waar men door tegenwind genoodzaakt was het anker te laten vallen, schreef hij aan een van zijn vriendinnen: “Het is mij gelukt een scheeps-godsdiensdienst in te voeren. 's Morgens en 's avonds vergaderen wij om te lezen, te bidden en te zingen. Deze maatregel heeft een ongewone invloed op het gedrag van ons scheepsvolk, en er wordt sindsdien geen ruw woord meer gehoord.”

Te Londen aangekomen, moest er nog enige tijd verlopen, voordat zich de gelegenheid tot zijn afreis naar Afrika zou aanbieden. Welkom was hem deze tussentijd, tot lering, zoveel mogelijk, van zulke werktuigelijke kunsten, als die hij begreep, dat hem onder de wilde volken het meest te hulp zouden kunnen komen. Hij rangschikte daaronder voornamelijk de bouwkunst. Als gevolg daarvan zag men hem op een van de scheepswerven en steenbakkerijen in de nabijheid van Londen met de geringste dagloner wedijveren in

³¹ Men zie de brief van de Eerw. heer Samuël Greathead, medegedeeld als boven, onder letter F.

³² Als boven, onder letter C.

arbeidzaamheden, waarboven zich menig een verheven zou geacht hebben, en door een brief van 2 september 1798 schreef hij aan mijn vader: “Ik ben in de kunst van het steenbakken nu zo ver gevorderd, dat ik daartoe de nodige grondstoffen vindende, mij en mijn medebroeders in Afrika, van een stenen huis, in de plaats van een houten hut, zal weten te voorzien.”

Onder zulk een arbeid begon al spoedig het tijdstip aan te breken, waarop hij dit werelddeel zou verlaten. Tegen de nadering van die dag werd hij met buitengewone plechtigheid in een van de Schotse kerken van Londen als predikant geordend en tot zijn dienstwerk ingewijd. Eindelijk was de dag zelf daar, de dag van 19 december 1798. Op deze dag is hij, voor rekening van het Engelse Gouvernement, met een oorlogsschip, dat tegelijken tijd tweehonderdveertig misdadigers naar de bekende strafkolonie, Botany-Bay, moest overvoeren, uit de haven van Portsmouth in zee gestoken.

Hetgeen hem gedurende deze zeereis is wedervaren, toen eerst een verschrikkelijk oproer onder de tot wanhoop gedreven misdadigers was uitgebarsten, maar dat door zijn menslievende tussenkomst op zulk een wijze is gestuit, dat hij het volle vertrouwen van die ongelukkigen heeft mogen verwerven;³³ toen daarna onder diezelfde misdadigers een besmettende ziekte het hoofd had opgestoken, en hij desniettemin geen zwaarigheid heeft gemaakt, om met het Evangelie der zaligheid in de hand, onafgebroken aan de sponnen van de zieken en stervenden in het verpeste hol van het schip te vertoeven³⁴; toen vervolgens het schip zelf, door een woedende storm belopen, in een zinkende staat was geraakt, en hij, op de aan hem gedane vraag, hoe hij zich nu in het aangezicht van de dood gestemd gevoelde? Dit schone antwoord gaf: Het schip moge zinken, maar de Rots, waarop ik bouw, wankelt niet³⁵; zijn behouden aankomst en wijze van ontvangst in de Kaapstad³⁶; zijn opgevolgde reis door het ijsskoude sneeuwgebergte, om voet te krijgen op het grondgebied van de meest woeste

³³ Deze zijn menslievende tussenkomst bracht teweeg, dat hij op 22 januari 1799, uit Mayo aan mijn vader schreef: “De gevangenen behandelen mij met alle toegenegenheid, en schijnen mij oprecht lief te hebben, zodat ik geen reden heb om te vrezen, dat, zo zij het schip overrompelen mochten (hoewel zij het in het begin er op hadden toegelegd), ik gevaar van hen zou lopen.”

³⁴ Na eenmaal het vertrouwen der gevangenen gewonnen te hebben, was het gedurende de gehele reis zijn hoofdwerk, onder hen als Evangelie-Prediker werkzaam te zijn; en hij verdubbelde zijn pogingen, toen in het verpeste hol van het schip niets dan de dood rondwaarde. Op 1 april 1799 in de Kaapstad aangekomen zijnde, nam hij de daarop volgende dag van hen afscheid, waaromtrent men in de Gedenkschriften van het Genootschap het navolgende leest: “Toen broeder Van der Kemp bij de bannelingen kwam in het hol van het schip, was hij zeer aangedaan. Hij sprak met de bannelingen, herhalende het hoofdzakelijke van de leer, die hij hun zo vaak ingescherpt had, en bad vervolgens met hen voor de laatste maal.” (Volgens een vertaling van M. van Werkhoven, D. 4, St. 1, blz. 4.)

³⁵ Zulks had plaats op 29 December 1798. “Na het morgengebed (schrijft hij uit Madera aan mijn vader, door een brief van 8 januari 1799), verhaalde de kapitein mij, dat er drie, en kort daarop, dat er vier à vijf voet water in het schip stond, dat niettegenstaande het pompen, vermeerderde, zodat wij in iedere minuut twee tonnen waters binnenkregen. Wij gisten, dat er een lek in het hol was, en het was zichtbaar dat het schip dat over stuurboord sterk helde, van trap tot trap dieper en dieper zonk. Ik deelde dit nieuws mee aan mijn broeders, waarvan twee zeer ziek in hun kooi lagen. Wij wendden ons in het gebed, en hoezeer de uitwendige omstandigheden schenen te kennen te geven, dat het de laatste reis zou zijn, dat wij ons in het gebed verenigen zouden, konden wij door de genade van God aan de belofte vasthouden: Roep Mij aan in de dag der benauwdheid, en Ik zal u uithelpen. De storm bedaarde kort daarop, en wij ontdekten, dat er geen lek in het hol was, maar dat het water door de spuien en geschutgaten was ingekomen, die gestopt zijnde, het schip door pompen van het water werd bevrijd.”

³⁶ Het zal voldoende zijn hieromtrent slechts de volgende woorden mee te delen, getrokken uit zijn brief, onder dagtekening van 15 mei 1799, uit de Kaapstad aan mijn vader geschreven: “Ik ben niet in staat, u de blijken van Gods genaderijke goedkeuring op onze onderneming naar eis uit te drukken. Zij zijn zo zichtbaar en tastbaar, dat genoegzaam dit gehele land die opmerkt en bevordert. Inzonderheid is onze aandacht getroffen door de wonderbare wijze waarop de harten van vrienden en vijanden bewogen worden, om onze pogingen te begunstigen.”

volksstammen, waartoe hem, door staatkundige beroeringen, elke andere toegang was afgesneden;³⁷ de gevaren van allerlei aard, die hem aldaar, zonder enige verademing, hebben vergezeld en omringd³⁸; zijn rondzwervingen gedurende meer dan elf maanden, barrevoets en onder de blote hemel, nadat men de door hem vervaardigde woning aan de vlammen had opgeofferd;³⁹ zijn ongehoorde standvastigheid, die van geen wijken heeft willen horen, in weerwil hij zich reeds door een ieder, zelfs niet één enkel persoon uitgezonderd, verlaten zag;⁴⁰ de door hem geopende scholen van godsdienstig en wetenschappelijk onderwijs, gegeven aan barbaren, wier tongvallen hij ontcijferd en in een geregelde volkstaal herschape[n] heeft;⁴¹ zijn gevaarvolle tocht gedurende meer dan vijf achtereenvolgende maanden door het onherbergzame land van roof en moord levende Abatoanaas;⁴² zijn stichting aan de Algoa-

³⁷ Op 10 juli 1799 heeft hij met den heer J. Edmond (zijnde een Engels zending) van Kaapstad de reis naar het Kafferland ondernomen, en eerst op de 5^e oktober, daaraan volgende, heeft het hem mogen gelukken over de grenzen te komen. Hoe meer hij die naderde, des te meer werd hem het gevaar voor ogen gehouden, om door de handen van de wilden, zo kaffers als Hottentotten, die ten uiterste tegen de Engelsen verbitterd waren, vermoord te zullen worden. Maar zijn antwoord was: "Mijn leven zal ik niet te dierbaar achten, indien ik het in de volbrenging van het bevel van mijn Heere verliezen moet." (Men zie de Gedenkschriften, t.a.p. blz. 41, terwijl op blz. 110, v.v. de merkwaardige bijzonderheden worden vermeld die zijn vestiging in het kafferland aan gene zijde van de grote Visrivier zijn voorafgegaan en vergezeld hebben.

³⁸ De gevaren, waaraan hij zich zag blootgesteld, waren niet alleen eigenaardig verbonden aan zijn verkeer onder volksstammen, die hij als boven alle verbeelding woest en wreedaardig noemt, maar werden ook daarenboven verdubbeld door de achterdocht van koning Geika, dat hij een verspieder van de zo gehate Engelsen was, met als gevolg daarvan hij weldra op last van die koning, diep in het land werd weggevoerd, meermalen met de dood bedreigd en ten strengste bewaakt. Desniettemin schrijft hij, doormiddel van een brief van 30 november 1799, aan mijn vader: "Wat mijn persoonlijke veiligheid onder deze natie betreft, die hangt af van derzelver toegenegenheid, of laat mij liever zeggen caprice; maar deze aanmerking moet u noch mij ontmoedigen, omdat die grilligheid bestuurd wordt door de onveranderlijke liefde van een genadige God; zodat ik in dit opzicht niets te vrezen heb, wat ook de Kaffers omtrent mij denken of doen mogen."

³⁹ Te dien aanzien schrijft hij, bij een niet gedagtekende brief uit het Kafferland, aan een van zijn vriendinnen: "De ruwe levenswijze, waarnaar ik mij gemakkelijk voegen kan, heeft mijn gezondheid tot dusver niet gekrenkt. Ik heb nu, nadat men mijn huisje in Zouakouti had afgebrand, reeds elf maanden onder de blote hemel rondgezworven, en heb nu zestien maanden, noch schoenen, noch kousen aan de voeten gehad; maar aan het nodige onderhoud en voedsel heeft het mij nooit ontbroken, hetgeen meest uit rivierpaarden, elanden, melk en honig bestaat."

Van zijn huisje geeft hij de volgende beschrijving: "Mijn huisje is van klei zonder vensters of schoorsteen, de nok van het dak open om de rook uit te laten, het dak van stro, de deur van riet, de grond van aarde; een matje is mijn tafel, mijn koffertje mijn stoel, de aarde mijn rustbank, een hol in de grond mijn haardijzer."

⁴⁰ Bij brief van 13 december 1799, schreef hij aan mijn vader: "Binnen weinige uren zal ik van allen, die bij mij waren, verlaten zijn. Broeder Edmond is door de barbaarse woestheid van deze natie zo afgeschrikt, dat hij besloten heeft zich naar Bengalen te begeven. Dit schijnbaar verlies van een mij waarden broeder ontmoedigt mij niet in het allerminste. JEZUS is mij genoeg, en door Zijn kracht vermag ik alles. Ook zal Hij mij de nodige hulp niet laten ontbreken, maar dezelve, al ware het uit de stenen, tevoorschijn brengen."

⁴¹ Hij hield (volgens zijn onderscheiden brieven) 's morgens en 's avonds huisgodsdienst; voor- en namiddag lees- en schrijfschool in de Hollandsche en Kafferse talen; 's woensdags en zaterdags catechisatie, en zondags deed hij een meer uitgebreide leerrede. Zijn onderwijs intussen bepaalde zich meest tot kinderen, daar de volwassen Kaffers, behalve enige uitzonderingen, niet de minste begeerte naar enig onderwijs aan de dag legden, maar daarentegen aan een volstreekte lediggang gewoon en gehecht waren.

Wat de Kafferse taal betreft, deze beschrijft hij als uiterst moeilijk en ongeschikt, om de verborgenheden van het Evangelie voor te dragen. Door zijn bekendheid met Oosterse talen, heeft het hem mogen gelukken de Barbaarse tongvallen van die woeste en wilde volken langzamerhand te ontcijferen en tot een eigenlijke taal te verheffen. Tot dit einde is door hem een alfabet uitgedacht, bestaande uit 27 letters, waaronder 8 klinkers en 6 medeklinkers; en hoewel hem, vanwege de aard van de tongvallen, het gebruik van de Arabische schrijffletters geschikter toescheen dan die van de Europese, heeft hij echter aan de laatste de voorkeur gegeven, onder andere, om daardoor de Kaffers het lezen en schrijven van de Europese geschriften gemakkelijker te maken.

⁴² In de maand december van het jaar 1800, is hij door een horde Hottentotten, die door het tastbaar bestuur der Voorzienigheid in het Kafferland waren gedrongen, en wel ter plaatse, waar hij zich ophield, aan de waakzaamheid van de koning der Kaffers ontvoerd; maar toen heeft hij met hem de terugreis naar Graaf Reinet,

baai van het vermaarde Bethelsdorp, door hem bevolkt met heidenen tot het christendom bekeerd⁴³, en wat niet al meer, moet ik, als niet behorende tot mijn onderwerp, en ook bovendien reeds door anderen aan de vergetelheid ontrukkt,⁴⁴ met stilzwijgen voorbijgaan.

Ik kan daarom evenmin melden van zijn stout ontwerp, om, nadat hij in die streken alles tot zulk een hoogte had opgevoerd, dat hij de voortzetting van zijn arbeid aldaar aan andere zendelingen kon overlaten, ook het grote Madagaskar met het licht van het Evangelie te gaan bestralen; maar, toen hij zich gereed hield, tot de voltoering van deze zaak heen te reizen, waren zijn dagen reeds geteld.⁴⁵ Na het houden van een plechtige godsdienstoefening verscheen hem de dood, niet als een koning der verschrikking, maar als een Bode des Hemels. Door een plotselinge ziekte van slechts weinige uren werd op 7 december 1811 zijn levensdraad afgesneden. Hij ontsliep als de eerste, en mogelijk ook wel als de voornaamste van de zendelingen. Hij ontsliep met de Godverheerlijkende juichtoon op de lippen: Licht, alles is licht! En sinds dat ontslapen, verheft het door hem gestichte Bethelsdorp zich op het graf van een man, die als een zeldzaam toonbeeld van de Goddelijke genade mag aangemerkt worden.

waar hij op 14 mei 1801 behouden is aangekomen, moeten doen over het grondgebied van de woeste Abatoanaas, die tot die gelegenheid onderscheiden lieden van zijn geleide wreedaardig hebben vermoord.

⁴³ Met het doel, om de heidenen, die tot het christendom bekeerd en aan een zwervend leven gewoon waren, te gewennen aan de arbeid van de landbouw en aan een burgerlijke maatschappij, is door hem in het jaar 1802 aan de Algoa-baai, bij de Koph-rivier, een Hottentots dorp gesticht, waaraan op zijn voordracht, door de Gouverneur van de kolonie de naam van Bethelsdorp gegeven is. Dit dorp, dat aanvankelijk bestond uit rieten hutten, is weldra zodanig in welvaart toegenomen, dat die hutten reeds in en sinds het jaar 1809 vervangen werden door stenen gebouwen. Of zijn voornemen, om daarin ook een weeshuis en andere liefdadige gestichten te doen verrijzen, al dan niet is ten uitvoer gebracht, is mij tot dusver met geen volkomen zekerheid bekend.

⁴⁴ Men zie, behalve de verspreide berichten, voorkomende in de Gedenkschriften van het Engels Zendeling-Genootschap, vooral zijn Levensbericht, door het Zendeling-Genootschap in het jaar 1812 te Londen uitgegeven.

⁴⁵ De laatste brief die mijn vader van hem ontvangen heeft, is geschreven te Bethelsdorp, op 19 januari 1811. Daarin geeft hij aan de ene zijde zijn begeerte te kennen, om nog vóór zijn dood het vaderland terug te zien, maar aan de andere zijde zijn hogere roeping, om het Evangelie te Madagaskar te gaan verkondigen, en dat hij tot de reis daarheen dagelijks een oorlogsschip tegemoet zag.